

Jan Świdziński

"Романтизм в славянских
литературах. К VII
Международному съезду
славистов. Варшава, август 1973
г.", Москва 1973, Издательство
Московского Университета, ss. 374
: [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 66/2, 348-355

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

szynopsis przejrzał recenzent polski dobrze obeznany z epoką. Ale czy jest wśród szczupłego grona specjalistów ktoś znający język węgierski? Obydwie książki ukazały się nakładem Wydawnictwa Węgierskiej Akademii Nauk. Starannie za-
dbano o wyposażenie ich w dobrze dobrany materiał ilustracyjny z epoki. Zapomniano natomiast o obcojęzycznym *resumé* oraz o indeksie osób i miejscowości. Jest to brak szczególnie dotkliwy w rozprawach materiałowych, przeznaczonych w znacznej mierze dla czytelników obcych.

Często — niestety zbyt często — studia obcojęzyczne poświęcone problematyce polskiej nie są wydawane w naszym języku. Pół biedy, jeśli ukazują się one w językach szeroko znanych. Ale co robić z pracami węgierskimi? Należy je po prostu tłumaczyć. Obecne studia Hoppa bezwarunkowo zasłużyły na polską edycję (okazja jubileuszowa trafi się już niebawem, w r. 1976, kiedy to przypadnie 300-lecie urodzin Rakoczego)³. Zabiegiem najprostszym byłoby oczywiście wydanie obydwu rozpraw razem, w jednym tomie, po dokonaniu niewielkich zmian w tekście, dostosowujących go do potrzeb i wiadomości czytelnika polskiego. Wydaje się wszakże, iż warto byłoby wykorzystać okazję i dokonać przedsięwzięcia trudniejszego. Należałoby mianowicie wprowadzić do tomu obszerny aneks, zawierający w przekładzie źródłowe materiały węgierskie. Zyskałoby dzięki temu samo studium wstępne, które po koniecznej — w tym przypadku — przebudowie nabrałoby zwartości. I zyskaliby czytelnicy, badacze, którzy otrzymaliby obszerny wybór ciekawych tekstów autentycznych. Niezależnie od tego, na którą z koncepcji przystałby autor, bezwzględnie należałoby wydać osobno korespondencję Rakoczego z Sieniawską. Ten niezwykle blok listów stanowi bowiem zjawisko mające niewiele równych w naszym dawnym piśmiennictwie. Atrakcyjnym uzupełnieniem obydwóch tomów mogłyby być reprodukcje portretów pędzla Mányokiego.

Jan Ślaski

РОМАНТИЗМ В СЛАВЯНСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ. К VII МЕЖДУНАРОДНОМУ СЪЕЗДУ СЛАВИСТОВ. ВАРШАВА, АВГУСТ 1973 Г. Москва 1973. Издательство Московского Университета, ss. 374.

Książka o romantyzmie w literaturach słowiańskich, będąca rezultatem współpracy naukowej literaturoznawców z Uniwersytetów Moskiewskiego i Warszawskiego, stanowi jedną z ciekawszych publikacji poświęconych VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów.

W szesnastu artykułach radzieccy i polscy slawiści, nawiązując do dyskusji, jaka toczy się od lat wokół romantyzmu¹, podjęli niezmiernie trudne zadanie po-

³ Dotychczas ukazały się po polsku jedynie dwa artykuły (ich przekształcone wersje weszły w skład omawianych książek): L. Hopp: *Pobyt Ferencza Rakoczego w Gdańsku w latach 1711—1712*. „Rocznik Gdański” t. 25 (1966); *Sprawy polskie w węgierskich zabytkach literackich z okresu powstania Rakoczego*. W zbiorze: *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków kulturalnych*. Redaktor wersji polskiej J. Reychman. Wrocław 1969.

¹ А. Н. Соколов, *Проблема романтизма в советском литературоведении*. W zbiorze: *Советское литературоведение за пятьдесят лет*. Москва 1967. — Р. Ф. Юсуфов, *Русский романтизм начала XIX века и национальные культуры*. Москва 1970. — *Славянские литера-*

nowej interpretacji szeregu spornych zagadnień. Recenzowane artykuły dotyczą więc: a) typologii romantyzmu, b) cech narodowych, c) granic czasowych, d) powiązań literackich.

Analizując powyższe zagadnienia autorzy książki zwrócili uwagę na wadliwość pewnych dotychczasowych propozycji, które w zakresie badań komparatystycznych komplikują i tak złożony w swej istocie problem romantyzmu. Zdaniem więc niektórych badaczy (o czym za chwilę) typologia romantyzmu oparta na kategoriach postępu i wsteczności, realizmu i idealizmu, rewolucyjności i reakcji, patriotyzmu itd. jest nie tylko niewystarczająca, lecz wypacza właściwy sens ideowo-artystyczny romantyzmu w ogóle, a w literaturach słowiańskich szczególnie.

a) Oto bowiem — jak wynika z rozważań Wasilija I. Kuleszowa (*Типология русского романтизма*) — zarówno postępowy jak i konserwatywny może być typ romantyzmu określane często jako „obywatelski”, „psychologiczny” czy „filozoficzny”. Według autora, temat „służby obywatelskiej”, tak charakterystyczny dla twórczości dekabrystów (*nb.* traktowany zazwyczaj jako wyznacznik romantyzmu postępowego i rewolucyjnego zarazem), podejmowany był również przez słowianofilów i przez pietraszewców. Jednakże twórcy związani z tymi ugrupowaniami pojmowali inaczej niż dekabryści ideał moralno-polityczny obywatelskości. I tak: jednym z głównych punktów głoszonego przez słowianofilów programu „naprawy rzeczywistości” w Rosji był projekt stworzenia nowego ładu w oparciu o dawne tradycje staroruskiej wspólnoty gminnej. Pietraszewcy natomiast zaproponowali bardziej uniwersalną filozofię społeczną. Nie interesowało ich mianowicie to, co specyficznie narodowe, lecz ogólnoludzki ideał człowieczeństwa zgodny z założeniami socjalizmu utopijnego². Jak stwierdza Kuleszow — obie te filozofie, mimo iż wywodziły się z jednego źródła, tj. utopii romantycznej, i podejmowały ten sam temat, różnią się charakterem swych postulatów ideowo-artystycznych. Filozofia społeczna słowianofilów, przeciwstawiająca się tendencjom rozwojowym, była zdecydowanie konserwatywna³. Ideologia pietraszewców natomiast z racji haseł uniwersalistycznych miała cechy postępowe⁴. Zdaniem badacza radzieckiego, przeprowadzenie wyraźnej granicy między romantyzmem postępowym a wstecznym nie jest zabiegiem tak prostym, jak to w przeszłości sądzono. W każdym mianowicie z typów romantyzmu: psychologicznym, filozoficznym, obywatelskim, występują tendencje zarówno postępowe jak i wsteczne. Podobnie wygląda sprawa z pojęciem „romantyzm dekabrystowski”. Termin ten — zwraca uwagę autor — nie ma charakteru ani metodologicznego, ani literaturoznawczego. Jest to po prostu powszechnie używana pożyczka z języka nauk historycznych, a więc obciążona specyficznym, społeczno-politycznym znaczeniem. Przy tej okazji Kuleszow przypomina, że dekabryści w ogóle siebie romantykami nie nazywali. Mianem tym obdarzali — krytykując jednocześnie — Żukowskiego. Jak z tego wynika, pojęcia „romantyzm dekabrystowski” powinno się używać jedynie dla wskazania podobieństwa ich programu ideowo-artystycznego do programu romantyków.

туры. VII Международный съезд славистов. Варшава, август 1973 г. Доклады советской делегации. Москва 1973.

² Zob. *Философские и общественно-политические произведения петрашевцев*. Москва 1953. — W. Śliwowska, *Sprawa pietraszewców*. Warszawa 1964.

³ Zob. A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa 1964.

⁴ Zob. A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*. Warszawa 1973, s. 226—239.

Z kolei R. R. Kuzniecowa (*Чешский романтизм и творчество Махи*) podnosząc m. in. kwestię stosowania w badaniach komparatystycznych pojęcia „rewolucyjność”, zwłaszcza w odniesieniu do twórczości Máchy, wykazuje, że krążąca wśród sławistów formuła: „Mácha — wielki poeta czeskiego romantyzmu rewolucyjnego”⁵, wypacza właściwy obraz romantyzmu czeskiego. Zdaniem autorki, romantyzm czeski lat trzydziestych (twórczość Máchy), a więc w okresie swego największego rozkwitu, nie był, w przeciwieństwie do polskiego, w całym tego słowa znaczeniu rewolucyjny. Po prostu warunki historyczne w Czechach były nieco odmienne niż w Polsce. Wrzenie rewolucyjne miało tam miejsce dopiero w latach czterdziestych, a więc w czasie kiedy romantyzm przestawał już odgrywać tak dominującą rolę.

Mówiąc natomiast o literaturze chorwackiej pierwszej połowy XIX w. sławiści często wskazywali na fakt występowania w niej szczególnie dużego ładunku uczuć patriotycznych, tak jakby atrybutami romantyzmu były jedynie deklaracje polityczno-społeczne. To upraszczające utożsamianie patriotyzmu z romantyzmem powodowało m. in. przeoczenie faktycznych źródeł chorwackiego XIX-wiecznego patriotyzmu i chorwackiego romantyzmu. Jak zauważa Jan Wierzbicki (*Проблема романтизма в хорватской литературе*), „idee patriotyczne mniejszych narodów słowiańskich przechodzących proces odrodzenia narodowego kształtowały się przede wszystkim pod wpływem inspiracji oświeceniowych i preromantycznych. Bardzo istotną rolę odegrało tu zwłaszcza czeskie odrodzenie narodowe, stanowiące wzorzec dla innych mniejszych narodów słowiańskich. Nie bez znaczenia był także fakt, że pierwsze pokolenie świadomych narodowo Chorwatów wychowywało się jeszcze w duchu kultury oświeceniowej. Wielkimi nauczycielami tej generacji byli przedstawiciele późnego Oświecenia i preromantyzmu: Rousseau, Herder, Schiller, a także nawiązujący do ich idei pisarz słowacko-czeski Ján Kollár” (s. 226). Stąd więc — zdaniem autora — charakter chorwackiego procesu historycznoliterackiego w XIX w. określają takie czynniki, jak długotrwała dominacja ideologii narodowej i model literatury ukształtowany z pierwiastków oświeceniowo-sentymentalnych. „Wszelkie zatem rozważania o romantyzmie [chorwackim], bez wyraźnego uświadomienia sobie tych cech specyficznych, prowadzić mogą do nieporozumień i mieszania pojęć. Historia romantyzmu w literaturze chorwackiej polegała na wprowadzeniu czynników dodatkowych do już ukształtowanego modelu twórczości literackiej, przy czym ów model zasadniczy wpływał modyfikująco na impulsy romantyczne” (s. 228).

Podając zatem problem romantyzmu chorwackiego należy mieć na uwadze dwie sprawy: po pierwsze — długotrwały nacisk idei i poetyki romantycznej na oporną, ukształtowaną z wątków oświeceniowo-sentymentalnych strukturę ideowo-artystyczną epoki odrodzenia narodowego; po drugie — momenty rozpadu tej struktury (zob. s. 228—230), które stworzyły okazję dla pełniejszego, lecz krótkotrwałego oddziaływania inspiracji romantycznych.

Jak widzimy, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o charakter romantyzmu chorwackiego za pomocą wyznaczników typologicznie uniwersalnych (tu: ideologia narodowa) — równie jak w przypadku romantyzmu rosyjskiego (kategorie postępu i wstecznictwa) czy czeskiego (kategoria rewolucyjności) — nie może doprowadzić do pożądaných rezultatów. Słowem, współczesna slawistyka stanęła wobec koniecz-

⁵ Zob. odpowiednie pozycje w: *Česka literární bibliografie 1945—1966*. Zspracoval J. K u n c. T. 3. Praha 1967. — *Очерки истории чешской литературы XIX—XX веков*. Москва 1963, s. 78.

ności modyfikacji metody typologicznej, tak szeroko rozpowszechnionej w literaturoznawstwie⁶.

b) Pytaniem o poprawność metody typologicznej dotknęliśmy problemów różnie złożonych co i dyskusyjnych, tj. cech narodowych romantyzmu i jego granic chronologicznych. Zagadnieniom tym w recenzowanej książce poświęcili szczególnie dużo uwagi Bohdan Galster i Antoni Semczuk (*О некоторых проблемах теории декабристского романтизма*), Władimir W. Kuskow (*Мотивы и образы древнерусской литературы в русской поэзии первой четверти XIX века*), Maria Straszewska (*Народность в польском романтизме*), Zdzisław Libera (*Начало романтической критики в Польше*), Piotr G. Pustowojt (*Романтическое начало в творчестве И. С. Тургенева*), K. I. Tiunkin (*Романтическая культура и ее отражение в творчестве Ф. М. Достоевского*).

Zjawiskiem problemowym dla badaczy poszukujących wyznaczników specyfiki narodowej romantyzmu rosyjskiego była — jak już mówiliśmy — twórczość dekabrystów. Nic też dziwnego, że stała się ona przedmiotem wielu rozpraw i teorii⁷. Do jednej z nich nawiązują w swym artykule Galster i Semczuk. Jak wynika z ich rozważań, dekabryści, mimo iż tworzyli zwartą, choć wewnętrznie zróżnicowaną grupę literacką o wyraziście zarysowanym programie działania i poetyce, stanowią w dziejach romantyzmu rosyjskiego formację szczególnego typu. Ta odrębność — według Galstera i Semczuka — uwidocznia się zwłaszcza w postulatach ideowo-artystycznych. W myśl założeń dekabrystów sztuka powinna pełnić rolę propagandowo-agitacyjną, powinna budzić świadomość polityczną, opierać się na cechach narodowych i dziejach ojczystych, wreszcie — być użyteczna społecznie. Ten właśnie program, przeniknięty całkowicie racjonalizmem oświeceniowym, uniemożliwiał dekabrystom rozwiązanie tak ważnego dla romantyzmu problemu, jakim jest „narodowa samodzielność literatury”. Działalność literacka dekabrystów zatem tworzyła jedynie przesłanki do jego rozstrzygnięcia. Dokonało się ono jednak — jak stwierdzają autorzy — dopiero po roku 1825.

Do zbieżnych nieco z powyższymi wniosków, badając funkcjonowanie motywów literatury staroruskiej w twórczości pisarzy rosyjskich pierwszej połowy w. XIX, doszedł również Kuskow. Według niego polemika, jaka miała miejsce wówczas w Rosji wokół twórczości Żukowskiego, wiązała się m. in. z krytyką poetyki naśladownictwa stylizacyjnego w duchu osjanizmu. Dekabrystom bowiem — jak zaznacza Kuskow — nie chodziło o stylizację, naśladownictwo czy tzw. prawdę historyczną, lecz o wybór i kontaminację takich motywów i wątków historyczno-folklorystycznych, które w sposób nie budzący wątpliwości wskazywałyby na specyfikę ludową, narodową, czyli tzw. koloryt lokalny. Stąd też z literatury staroruskiej (latopisy, *Słowo o wyprawie Igora* itp.) dekabryści czerpali m. in. tematykę bohaterską i wolnościową. Ona to miała spełniać dekabrystowski postulat stworzenia takiego typu heroizmu obywatelskiego, który wyrażałby postawę patriotyczną i wolnościową zarazem.

Maria Straszewska zajmując się kwestią narodowych cech romantyzmu polskiego zwróciła uwagę na rolę, jaką w kształtowaniu się romantycznej koncepcji ludowości odegrały różne oświeceniowe inspiracje obce (np. poetyka osjaniczna)

⁶ Zob. H. Markiewicz: *Główne problemy wiedzy o literaturze*. Kraków 1965, s. 190; *Nowe przekroje i zbliżenia. Rozprawy z wiedzy o literaturze*. Warszawa 1974, s. 12—13.

⁷ Zob. odpowiednie rozrusje w: *История русской литературы XIX века. Библиографический указатель*. Москва—Ленинград 1962.

i krajowe (np. *Krakowiacy i Górale* Wojciecha Bogusławskiego, legenda walki chłopów polskiego z czasów powstania kościuszkowskiego, badania etnograficzne). Ważna też dla dziejów pojmowania ludowości jest rozprawa Brodzińskiego *O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej*. Jednak — czytamy w artykule Straszewskiej — literatura narodowa rozwinęła się w innym kierunku, niż to postulował autor *Wiesława*. Ludowość bowiem weszła do literatury polskiej poprzez poezję balladową, a nie idylliczną, tj. drogą, którą wytyczały *Ballady i romanse* Mickiewicza.

Z kolei Zdzisław Libera zastanawiając się nad genezą polskiej krytyki romantycznej wykazał, iż mimo łatwo uchwytnego zjawiska, jakim była „walka klasyków z romantykami”, trudno dopatrzeć się w jej dziejach jakiegoś momentu, od kiedy wystąpienia krytyczne stają się jednoznaczną wykładnią programu romantycznego. Już bowiem u Franciszka Wężyka (*O poezji dramatycznej*, 1811) i Franciszka Wigury (*Przechadzki. Rękopis dla użytku młodzieży duchem oświecenia się obdarzonej*, 1815) można znaleźć elementy takiego programu. Wyraziste natomiast przejawy romantyzmu w polskiej krytyce literackiej przynoszą lata dwudzieste. Dokonuje się wówczas swoista zmiana orientacji ideowo-artystycznej, ujawniająca się początkowo jako opozycja estetyczna wobec klasycyzmu, później — polityczno-społeczna. Przełom zaś lat 1830 i 1831 sprawił, iż ten typ opozycji, wzbogacony dodatkowo doświadczeniami klęski listopadowej, stał się cechą charakterystyczną polskiej krytyki romantycznej.

Problemem wpływu literatury ludowej na kształtowanie się romantyzmu czeskiego i słowackiego zajął się Józef Magnuszewski (*К вопросу о любочной литературе в поэзии романтизма*). Przedmiotem zainteresowania polskiego slawisty stał się nie doceniony dotychczas, specyficzny rodzaj twórczości folklorystycznej, a mianowicie literatura jarmarczna, straganowa, odpustowa. Według autora, sztuka ta oscylując między ludową (ustną) twórczością a kulturą (literaturą) piśmienniczą zawierała takie wartości, które nie ulegały zbyt szybkim przemianom ani też zagrożeniu. Np. w Czechach, po klęsce pod Białą Górą w r. 1620, gdy rozwój piśmiennictwa narodowego został zahamowany niemal do końca XVIII wieku, twórczość jarmarczna była w tym okresie jednym z przejawów życia narodu. Gdy z kolei w końcu XVIII w. zaczęło się budzić od nowa czeskie życie literackie, ona właśnie inspirowała je do dalszych poszukiwań twórczych. Obecność motywów grozy, makabry, tematyki zbójckiej, janosikowej itp. w dziełach Máchy, Nerudy czy innych pisarzy świadczy o niebywale silnym oddziaływaniu tego typu folkloru na poezję romantyczną.

Omówione przed chwilą charakterystyki cech narodowych romantyzmu w literaturach słowiańskich nasuwają wniosek, iż pojęcia „ludowość”, „narodowość” itp. implikują różne dla każdego z wymienionych krajów zjawiska i funkcje. Np. w literaturach tzw. młodych, „występujących” (m. in. w bułgarskiej, serbskiej) folklor pełnił funkcje konstytutywne dla prądu; z kolei w literaturach takich jak polska — stymulacyjne.

Inaczej natomiast sprawa wyglądała w romantyzmie rosyjskim⁸, gdzie folklor pełnił funkcje „służebne”⁹. Jak widzimy, o swoistości „romantyzmów” w litera-

⁸ Zob. B. Galster, *Przełom romantyczny w Polsce i w Rosji*. W zbiorze: *Spotkania literackie. Z dziejów powiązań polsko-rosyjskich w dobie romantyzmu i neoromantyzmu*. Pod redakcją B. Galstera i J. Kamionkowej. Przy współudziale A. Piórunowej. Wrocław 1973.

⁹ Zob.: M. K. Азадовский, *Статьи о литературе и фольклоре*. Москва—Ленинград 1960.

turach słowiańskich decyduje nie tylko fakt ich związków z folklorem, lecz również szereg innych czynników, m. in. stan i kierunki rozwoju społecznego. Dlatego też ludowość jako taka nie może być uważana za uniwersalny wyznacznik cech narodowych romantyzmu.

c) Nie mniej kłopotów nastęrcza sprawa chronologii romantyzmu. Zdaniem np. Kuzniecovej, praktyka wyodrębiania w procesie historycznoliterackim kategorii: preromantyzm i neoromantyzm, jest zabiegiem sztucznym i mylącym. Określając bowiem (jak to się w wielu pracach robi) twórczość Kollára i Čelakovskiego jako preromantyczną, za początek romantyzmu czeskiego uważa się twórczość Máchy, a więc lata trzydzieste. Według badaczki zabieg ten nadmiernie uwydatnia ostrość przedziału czasowego i niejako sztucznie rozgranicza niekiedy zjawiska homogeniczne. Dlatego też Kuzniecowa proponuje, by zamiast pojęcia „preromantyzm” używać terminu „wczesny romantyzm”, który to termin — jej zdaniem — wskazuje na bardziej płynny przebieg procesu historycznoliterackiego. W związku z tym twórczość Kollára reprezentowałaby wczesny etap romantyzmu czeskiego, twórczość Máchy — pełny rozkwit, lata czterdzieste zaś — schyłek prądu.

Wpływom romantyzmu na twórczość pisarzy drugiej połowy w. XIX, a więc sprawie częściowo związanej z chronologią romantyzmu, poświęcili szczególnie dużo miejsca Pustowojt i Tiuńkin. Obaj ci badacze bowiem potwierdzili głoszoną przez wielu monografistów Turgieniewa i Dostojewskiego tezę, iż mimo dominacji realizmu w drugiej połowie w. XIX wymienieni pisarze nawiązywali w swej twórczości do poetyki romantycznej. Słowem, narodzinom nowych tendencji ideowo-artystycznych w tym okresie nie zawsze towarzyszyła wyraźna postawa antyromantyczna. Pisarze-realiści bowiem podejmując często stare, romantyczne wątki i problemy przeprowadzali swoistą ich reinterpretację, a w miejsce wyczerpanych form i możliwości poetyki romantycznej wstawiali swój „skład zasad pozytywnych”.

Jak z dotychczasowych omówień wynika, sprawa granic chronologicznych romantyzmu w literaturach słowiańskich jest równie zawiłym problemem jak poprzednie. Zagadnienie wszak „typologii periodyzacyjnej” stanowi jeden z najbardziej newralgicznych punktów współczesnego literaturoznawstwa¹⁰. Ujawniona więc w recenzowanych artykułach próba pogodzenia ujęć systemowych z historycznymi¹¹, zwłaszcza przy niezborności pierwszych a złożoności drugich, nie wydaje się na obecnym etapie studiów komparatystycznych rokować najlepszych rezultatów.

d) Z powyższymi problemami wiąże się szczególnie ważkie z punktu widzenia typologii romantyzmu zagadnienie związków literackich. Jednak znana nam skądinąd „codzienna” praktyka literaturoznawstwa porównawczego nie zawsze spełnia pokładane w niej nadzieje. Nic też dziwnego, że uwaga wielu badaczy koncentruje się na zasadach uprawiania tej dyscypliny¹².

Przykładem tego zainteresowania może być artykuł Nikołaja I. Krawcowa *Роль межславянских литературных связей в период романтизма*, zwracającego uwagę,

¹⁰ Zob. S. Sawicki, *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce*. Warszawa 1969, s. 10—11. — M. Jakóbiec, wstęp w zbiorze: *Literatura rosyjska*. T. 1. Warszawa 1970, s. 26—28.

¹¹ Że jest to zagadnienie szczególnie ważne, świadczy m. in. artykuł L. Turka *Wokół problemów typologii* („Studia Filozoficzne” 1962, nr 2).

¹² Zob. H. Markiewicz, *Zakres i podział literaturoznawstwa porównawczego*. W: *Nowe przekroje i zblżenia*.

iż zwyczaj mówienia o związkach literackich w aspekcie wpływu jednej literatury na drugą stanowi uproszczenie sprawy. I chociaż nie zawsze można zgodzić się ze szczegółowymi propozycjami autora, uwaga o wadliwości badań komparatystycznych ograniczonych jedynie do opisywania wpływów wydaje się całkowicie słuszna. Równie godzien aprobaty jest postulat Krawcowa, by badania porównawcze ukazywały funkcje wzajemnego oddziaływania poszczególnych literatur słowiańskich w procesie ich kształtowania się; zwłaszcza że romantyzm stanowi szczególnie wyrazisty przykład takiej roli związków (pojawia się przecież wtedy pojęcie „literatury słowiańskiej”).

Inspirujący w tym zakresie, aczkolwiek dyskusyjny z innego punktu widzenia, jest artykuł Heleny Z. Cybienio (*Особенности польской и русской романтической прозы 1830—1840-х годов. К проблеме героя и принципов его изображения*). Badaczka radziecka mianowicie, porównując sens ideowo-artystyczny tematu „artysta i świat” na materiale twórczości m. in. Polewoja, Timofiejewa, Kraszewskiego, Szyrmera stwierdziła, iż koncepcja „artysty” (bohatera) w rosyjskiej prozie romantycznej była bardziej demokratyczna (argument: pochodzenie nieszlacheckie postaci) niż w prozie polskiej. Autorka wnosi stąd, że tendencje prozy rosyjskiej do realistycznego traktowania wspomnianego bohatera były chronologicznie wcześniejsze niż w Polsce. Wiąże się to — zdaniem Cybienio — z faktem dość silnego oddziaływania romantyzmu na twórczość polskich prozaików lat czterdziestych, gdy tymczasem w Rosji dawał znać o sobie już realizm.

Wzajemnym związkom pomiędzy literaturami słowiańskimi i niesłowiańskimi poświęcone są również artykuły Bazylego Białokozowicza (*Адам Мицкевич в восприятии А. И. Герцена и Н. П. Огарева*), Wiery I. Chitariszwili (*Адам Мицкевич в грузинской литературе XIX в.*), oraz Dżalila Nagijewa (*Поэзия Йована Йовановича Змая и Восток*). Białokozowicz mianowicie zajął się problemem wpływu Mickiewicza na twórczość Hercena i Ogariowa, Chitariszwili — recepcją jego poezji w literaturze gruzińskiej, Nagijew natomiast — powiązaniem literatury serbskiej z Orientem.

Artykuł Białokozowicza, będący poszerzoną wersją rosyjską jednego z rozdziałów książki *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku* (Warszawa 1971), stanowi cenne przypomnienie tego tak znaczącego faktu, jakim był stosunek Hercena i całej demokracji rosyjskiej do Mickiewicza i „sprawy polskiej”. Jak wynika z ustaleń autora, osoba Mickiewicza jako artysty i trybuna oddziaływała na Hercena i Ogariowa w sposób szczególny: od aprobaty aż do polemiki włącznie. Ta antynomiczność — zdaniem Białokozowicza — ujawniła się zwłaszcza w różnicy oceny działalności Piotra I. Mickiewicz widział w nim jedynie okrutnego despotę; dla Hercena i Ogariowa był on również symbolem nowej Rosji. Stąd to właśnie owa dwoistość w sposobie ukazywania reform Piotra I w poemacie Ogariowa *Humor*; dwoistość sięgająca tradycji zarówno *Jeźdźca miedzianego* Puszkina jak i *Ustępu* z części III *Dziadów* Mickiewicza.

Z kolei Chitariszwili udało się w stosunkowo niewielkim (jak na zakres problematyki) artykule prześledzić wpływ Mickiewicza na kształtowanie się literatury gruzińskiej. Porównując więc sytuację polityczną w Polsce i w Gruzji, podkreślając znaczenie kontaktów rewolucjonistów polskich, rosyjskich i gruzińskich, badaczka zwróciła uwagę na zbieżność ruchów wolnościowych oraz bliskość ideowo-artystyczną romantyzmu polskiego i gruzińskiego. Sytuacja ta — zdaniem autorki — sprawiła, że twórczość Mickiewicza znalazła w Gruzji szczególnie szeroki rezonans; ukazały się tłumaczenia i nawet naśladownictwa.

Nie ulega wątpliwości, że zgłoszony przez Chitariszwili problem jest dla badań komparatystycznych szczególnie frapujący. Odkrycie bowiem powiązań kultural-

nych między Zachodem a Wschodem, *nb.* powiązań, których istnienia obecnie nie potrafimy może nawet podejrzewać, pozwoli na lepsze zrozumienie sprawy tzw. orientalizmu romantycznego. Jak ważne to zagadnienie, chyba przekonywać nie trzeba.

Wnioski takie mogą nasuwać się również po lekturze artykułu Nagijewa, w którym poruszona została na przykładzie literatury serbskiej kwestia doniosłości problematyki orientalnej w literaturze europejskiej. Otóż — jak wynika z rozważań autora — w świadomości literackiej XIX w. utrwalił się antynomiczny obraz Wschodu. Z jednej strony — jako symbolu zaborczości, tyranii, zła itp., a z drugiej — piękna, egzotyki i wolności. Sprzeczności te widoczne są zwłaszcza w Serbii, która niemal przez pięć wieków podporządkowana była panowaniu tureckiemu. Doświadczając więc bezpośrednio tragedii niewoli pisarze serbscy nawiązywali w swej twórczości do rodzimych tradycji wolnościowych. Wschód kojarzył im się wówczas ze złem totalnym. Natomiast zdobyta drogą rozmaitych kontaktów wiedza o kulturze krajów ujarzmionych przez Turcję sprawiła, że w literaturze serbskiej tego okresu zrodziły się nastroje solidaryzmu z ludami podbitymi. Ich literatura, folklor, obyczaje itp. zaczęły przenikać do kultury serbskiej. Obraz Wschodu stał się wtedy symbolem najwyższych wartości. Dzięki właśnie temu — pisze Nagijew — romantycy serbscy mogli dobitniej wyrażać uczucia narodowe, patriotyczne i ogólnoludzkie zarazem. Tak było w przypadku Jovana J. Zmaja, tak też i — innych pisarzy. Literatura serbska zatem uchodzić może za swoisty pomost łączący kulturę Azji z kulturą Europy.

Nietrudno się teraz zorientować, że problemy, o których mowa jest w książce *Романтизм в славянских литературах*, stanowią jedynie część tego, z czym boryka się współczesne słowianoznawstwo. Niektóre z nich zostały zasygnalizowane przy prezentacji poszczególnych artykułów. Inne rodzi przeprowadzona konfrontacja stanowisk. Pozostałe zaś, tkwiące zaledwie w domysłach, wymagają tak wnikliwych studiów, że wymykają się możliwościom zarówno omawianej książki jak i niniejszej recenzji. Zasadą więc wszystkich wymienionych autorów jest to, że inspirować do dalszych poszukiwań badawczych.

Jerzy Świdziński

Warren A. Shibles, METAPHOR: AN ANNOTATED BIBLIOGRAPHY AND HISTORY. Whitewater—Wisconsin 1971. [Rotaprint]. The Language Press, ss. XVI, 414.

Korzystając, za pośrednictwem biblioteki uniwersyteckiej w Whitewater, z pomocy wszystkich większych bibliotek w Stanach Zjednoczonych i w Europie, w ciągu kilku lat żmudnego zbierania i sprawdzania danych — Warren A. Shibles, profesor filozofii w filii Wisconsin State University w Whitewater, ogłosił bibliografię metafory. Najdoskonalsze istniejące obecnie narzędzie dla zainteresowanych badaniami nad metaforą. A oto jak żartem mówi autor o genezie pomysłu: „Opętanie, konieczne, aby porwać się na stworzenie takiej książki, spowodowała wcześniejsza praca pod tytułem *An Analysis of Metaphor*”¹ (s. XIII). Jeszcze inny fakt

¹ Ta książka Shiblesa, wydana w 1971 r. przez Moutona, jest przejrzaną i uwspółcześioną wersją jego pracy magisterskiej, ukończonej w 1963 r. w University of Colorado; mimo że obie książki ogłoszono drukiem w tym samym roku, to pierwsza z nich faktycznie była niemal gotowa już 8 lat wcześniej.